

УДК 343.6 (477)

Наконечна Л.А., здобувач кафедри
кримінально-правових дисциплін ЛьвДУВС

Насильство як ознака складів злочинів, передбачена чинним КК України

Здійснюється аналіз положень кримінального законодавства України, у частині встановлення відповідальності за насильницькі злочини; досліджується, якою ознакою складів злочинів виступає насильство; визначається співвідношення понять «насильство», «напад» та «примушування».

Ключові слова: кримінальне законодавство, насильство, примушування, напад.

Осуществляется анализ положений уголовного законодательства Украины, в части установления ответственности за насильственные преступления; определяется котрым признаком составов преступлений выступает насилие; определяется соотношение понятий «насилие», «нападение» и «принуждение».

Ключевые слова: уголовное законодательство, насилие, принуждение, нападение.

The analysis of the criminal legislation of Ukraine, by imposing liability for violent crimes, investigate what is the evidence of a crime of violence; defined relationship between the concepts of "violence", "attack" and "compelling".

Keywords: criminal legislation, violence, coercion, attack.

Постановка проблеми. Нагальність з'ясування поняття насильства як ознаки складів злочинів, передбаченої КК України, продиктована широким спектром його застосуванням, а також віднесенням до категорії оцінних, тобто таких, законодавче визначення яких відсутнє. Однак, дослідити зміст таких понять у певному складі злочину можливо за допомогою встановлення їх місця серед інших ознак відповідних складів злочинів. Таким чином з'ясування поняття насильства за КК України допоможе виявити переваги і недоліки окремих законодавчих конструкцій та надасть змогу підготувати пропозиції щодо змін та доповнень до кримінального закону у відповідній частині.

Стан дослідження. Слід зазначити, що аналіз положень чинного кримінального законодавства України, у частині встановлення відповідальності за насильницькі злочини, став об'єктом розгляду лише поодиноких робіт. Окремі аспекти цього питання вивчались у роботах С.М. Мальцевої [3], А.М. Підгайного [8], Р.Е. Токарчука [10], Р.Д. Шарапова [11]. Проте, необхідно зазначити, що аналіз відповідних злочинів в основному здійснювався при розгляді окремих складів злочинів, кваліфікуючих ознак та обставин, які обтяжують покарання.

Тому метою цієї роботи є дослідження регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є насильство, за чинним кримінальним законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «насильство» вживається законодавцем у 15-ти з 20-ти розділів Особливої частини Кримінального кодексу України. Не фігурує воно лише у злочинах: 1) проти довкілля, 2) проти безпеки виробництва, 3) у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, 4) у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. При цьому, як ознака об'єктивної сторони, воно використовується у близько 80-ти статтях КК України, а це значить, що п'ята частина всіх статей встановлює відповідальність за насильство.

Для вираження насильницького способу вчинення злочину у КК України використовуються такі словосполучення як «шляхом насильства» (ч.1 ст. 174, ч. 2 ст. 180, ч. 3 ст. 342, ч. 1 ст. 442), «із застосуванням насильства» (ч.2 ст. 150-1, ч.1 ст. 152, ч.1 ст. 153, ч.2 ст. 157, ч.2 ст.

162, ч. 2 ст. 258-1, ч. 2 ст. 297, ч. 1 ст. 303, ст. 340, ч. 2 с. 373, ч.2 ст. 393, ч. 2 ст. 424, ч. 1 ст. 446), «поєднані з насильством» (ч.2 ст. 149, ч. 3 ст. 149, ч.2 ст. 161, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 206, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 262, ч. 2 ст. 278, ч.3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 3 ст. 289, ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 2 ст. 355, ч. 3 ст. 355, ч. 3 ст. 410), «супроводжувалося насильством» (ч. 2 ст. 365).

Слід підкреслити, що для вказівки на насильницький характер злочинного діяння законодавець у КК використовує не лише сам термін «насильство» (ч.1 ст. 160, ч.2 ст. 161, ч.1 ст. 294, ч.1 ст. 345, ст. 346, ч.2 ст. 365, ст. 386, ч.2 ст. 393, ч.1 ст. 398, ч.2 ст. 424, ч.2 ст. 431, ч.1 ст. 433, ч.1 ст. 446), а керується також іншими способами законодавчої техніки і термінології. Так, в низці норм йдеться про «насильницькі дії» (ч.1 ст. 447 КК), «інші насильницькі дії» (ч.1 ст. 126, ч. 1 ст. 127, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 405 КК). В деяких статтях оперує такими термінами як «удар», «побої», «мордування», «катування», «мучення», «знущання», «глушення». При цьому, виявляє непослідовність, коли в одних диспозиціях статей цілком логічно йдеться про те, що ці дії спричиняють фізичний біль (ч. 1 ст. 126), чи фізичні або моральні страждання (ч. 1 ст. 127), а в ч. 2 ст. 365 болісні дії виступають альтернативною ознакою насильства.

В інших випадках вказується, що насильство є протизаконним (ст. ст. 116, 123) чи протиправним (ч. 5 ст. 36). В ряді норм робиться акцент на вид насильства – «фізичне» (ч.1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 2 ст. 180, ст. 340 КК) чи «психічне насильство» (ст. 180 КК).

Як бачимо, насильницькі злочини можна виділити у групу, що посягають на життя чи здоров'я людини. Проте, наявність спільної ознаки (насильства) у складах цих злочинів викликає потребу у встановленні її змісту та з'ясуванні відмінностей між складами, адже як свідчить правозастосовна практика, законодавець, вкладає неоднаковий зміст досліджуваного поняття у різні склади злочинів, що призводить до неправильної кваліфікації відповідних діянь.

На вживання законодавцем у різному значенні поняття насильства звертала увагу Л.П. Брич. Науковець переконана, що усталений у теорії та на практиці підхід, відповідно до якого поняття насильства позначає не тільки спосіб вчинення злочину, а й водночас наслідки злочинного діяння, надає однакове значення різним за своїм зовнішнім проявам способам вчинення злочину, залежно від тяжкості наслідків, які вони потягли, а це є грубим порушенням принципу системності кримінального права [1, 34]. Автор також, взявши за приклад ст. 144 КК України «Насильницьке донорство», показала, що смислове навантаження поняття «насильство» виявляється саме у способі вчиненні злочину, адже заподіяння будь-якого з різновидів шкоди здоров'ю знаходиться за межами цього складу злочину, так як однією з ознак, що відрізняє «Насильницьке донорство» від «Тяжкого тілесного ушкодження» є те, що втрата крові потерпілим не була небезпечною для життя у момент заподіяння, а у протилежному ж випадку, діяння слід кваліфікувати лише як «Умисне тяжке тілесне ушкодження». Норми ж «Насильницьке донорство» та «Умисне тяжке тілесне ушкодження» співвідносяться як частина і ціле. При цьому, науковець зазначила, що у тих статтях Особливої частини КК України, у назві яких фігурує термін «погроза або насильство», а в диспозиціях різних частин таких статей уточнено його зміст вказівкою на суспільно небезпечні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості (ст.ст. 377, 398 та ін.), термін «насильство» потрібно замінити терміном «заподіяння шкоди здоров'ю» [1, 35].

Такі міркування Л.П. Брич видаються цілком слушними. Та принагідно зазначимо, що використаний у певних статтях такий спосіб роз'яснення поняття, де в назвах і диспозиціях статей використовуються нетотожні терміни, далекий від досконалості, бо, видається, просте використання різних термінів без будь-якого натяку на дефініцію

робить закон малозрозумілим і наштовхує на думку про надлишковість використаної у ньому термінології [1, 38].

У контексті зазначеної проблематики, в частині використання насильства для позначення наслідків злочинного діяння, привертає до себе увагу норма, де у одному переліку містяться поняття зміст яких перекривається. Так, у ч. 3 ст. 149 КК України альтернативно ознакою насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи виступають тяжкі наслідки. Як з'ясувалося раніше у роботі, складовою насильства, небезпечного для життя чи здоров'я є середньої тяжкості тілесне ушкодження, однак, як загальновідомо, тяжкі наслідки охоплюють такого виду шкоду, тож недоцільність використання юридичної конструкції «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я» очевидна. Проте, це не поодинокі ситуація. На надлишковість використання терміну «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я» для позначення наслідків злочинного діяння вказують також й ті норми КК України, у диспозиції яких альтернативно поряд із вказаним, фігурує термін «інші тяжкі наслідки» (ч.3 ст. 278, ч.3 ст. 280, ч. 3 ст. 355), адже відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України щодо злочинів проти безпеки виробництва, під останніми слід розуміти заподіяння тяжкого та середньої тяжкості тілесних ушкоджень. При цьому, слід підкреслити, що за загальним правилом, зміст термінологічних зворотів, які позначаються терміном «інші», в цьому випадку «інші тяжкі наслідки», визначається обсягом тих понять, у поєднанні з якими вони названі у диспозиції статті Особливої частини КК України. Тобто, якщо у частині однієї статті терміну «інші тяжкі наслідки» передують терміни, які позначають не тільки шкоду здоров'ю, а й шкоду іншого характеру (напр. майнову, екологічну тощо), поняття «інші тяжкі наслідки» охоплює шкоду усіх цих видів. Та, як вдало зауважує В.О. Навроцький, така шкода має бути одно порядковою тій, що названа у з нею у відкритих переліках [4, 40]. У кримінально-правовій літературі з цього приводу слухно зауважується, що термін «інший» має значення не лише як «ще який-небудь із ряду однорідних предметів чи явищ, об'єднаних спільною ознакою», а й «який відрізняється від названого; усі крім названого; решта» [7, 343]. Таким чином, більш вдалою буде редакція ч. 3 вказаних статей, яка полягатиме у заміні юридичної конструкції «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я» на формулювання «поєднані з насильством, що спричинили шкоду здоров'ю». Отже, диспозиція, наприклад, ч. 3 ст. 278 КК України матиме такий вигляд: «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або із застосуванням насильства, що спричинили шкоду здоров'ю потерпілого, або загибель людей чи інші тяжкі наслідки».

Проте, видається, що й такий підхід не можна назвати беззаперечним, адже, як випливає із вищезазначеного, поняття «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» не мають однакового значення у всіх складах злочинів. Зокрема, зміст першого залежить від змісту суспільно небезпечного діяння у певному складі злочину, а обсяг другого залежить від тих понять, у поєднанні з якими воно використовується у диспозиції статті КК України. Такий стан речей порушує одне з основних правил та вимог законодавчої техніки про те, що одній і ті ж терміни в межах принаймні одного нормативно-правового акта (а той цілої системи права) повинні мати однаковий зміст. Як бачимо, використання у КК України вказаних термінів, що позначають шкоду здоров'ю є не зовсім вдалим і слугує ще одним фактом на користь констатації про необхідність змін в цій частині до останнього.

У КК України також привертають до себе увагу норми, в яких використовуються поняття, що тлумачаться як вчинення насильства. Так, у ч.2 ст. 142 встановлюється відповідальність за незаконне проведення шляхом примушування медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, які є небезпечними для життя чи здоров'я.

При цьому, поняття «примушування» роз'яснюється як застосування фізичного чи психічного насильства, спрямованого на те, щоб схилити потерпілого до надання згоди на вчинення над ним відповідних діянь [5, 201]. Із зазначених формулювань випливає, що норма, передбачена ч. 2 ст. 142 є спеціальною стосовно норми, що міститься у ч. 1 ст. 121 КК України «Тяжке тілесне ушкодження» за ознакою мети вчинення злочину, адже до потерпілого застосовується насильство, для того, щоб спонукати його до згоди на проведення над ним дослідів небезпечних для життя чи здоров'я. А як відомо, тяжким тілесне ушкодження визнається тоді, коли у момент заподіяння чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу ставить в небезпеку життя чи здоров'я (наприклад, втрата будь-якого органу або втрата органом його функцій, душевна хвороба, розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше, ніж на одну третину тощо) [9]. Отже, якщо стояти на позиції, що насильство виступає способом примушування до тяжкого тілесного ушкодження, то виходить, що ст. 142 КК України виступає привілейованим складом тяжкого тілесного ушкодження і за нього встановлюється легше покарання. Очевидно, що такий законодавчий підхід був би неприйнятним, адже він порушує принцип рівності всіх громадян перед законом. Тому, видається, що не правильно (так, що може повести правозастосовну практику хибним шляхом) розуміти під поняттям примушування застосування насильства. Підтвердженням цього є також норми, де останнє виступає альтернативною (ч.1 ст. 258-1, ч. 1 ст. 303, ч. 2 ст. 355, ч. 3 ст. 355 КК України) чи кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознаками складу злочину (ст. ст. 157, 280 КК України) в той час, коли примушування є ознакою основного складу. Крім того, у цих нормах КК вказується й на інші способи, якими вчиняється примушування. Наприклад, у ч. 2 ст. 157 воно здійснюється шляхом погрози розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого чи його близьких родичів, а у ч. 1 ст. 280 – шляхом погрози знищення майна, заподіяння тілесних ушкоджень, чи погрозою вбивством.

Проблема вживання у КК України понять, які тлумачать як насильство, стосується і поняття «напад», що міститься у 7-ми статтях його Особливої частини (ч. 1 ст. 187, ст. 257, ч. 4 ст. 260, ст. 261, ст. 392, ч.1 ст. 420, ч.1 ст. 444). Проте, вже аналізуючи норму про розбій, доходимо до висновку, що їх не слід ототожнювати з тої простої причини, що дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами, і продовжені винним з метою заволодіння чи утримання майна із застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, очевидно, будуть кваліфікуватися як розбій, хоча напад і не відбувся. Чи, наприклад, коли перехожому, з метою заволодіння його майном, розпилюють в очі речовини, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я і внаслідок чого потерпілий випускає з рук сумочку, а винний досягає злочинного результату, то такі дії також будуть кваліфікуватися як розбій, хоча, знову ж таки, нападу як такого не було. Крім того, у всіх інших нормах КК України, що встановлюють відповідальність за напад, вказівка на його предмет, а саме: підприємства, установи, організації (257 і 260); об'єкти на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються вибухові, хімічні чи інші речовини (261); виправні установи засуджених (392); службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист (444), також викликає подив трактування його через насильство. Адже, не важко змоделувати ситуацію, коли захоплення, встановлення контролю, перешкоджання роботі, зупинка функціонування цих підприємств, установ, організацій тощо, які виступають метою вчинення зазначених злочинів, здійснюється і без застосування насильства, а шляхом проникнення в них, знищення, пошкодження чи викрадення майна. До речі, окрім застосування насильства, ще й через такі дії

роз'яснюється напад у коментарях до деяких з вищевказаних статей [5, 157; 6, 471].

Отже, підсумовуючи вказане стосовно кореляції понять «напад» та «насильство», можна стверджувати про неправильність їх ототожнення, а перше придатне для позначення дій, що полягають у захопленні, встановленні контролю, перешкоджанні роботі, зупинки функціонування та інших діях стосовно певних підприємств, установ, організацій тощо, які виступають метою здійснення відповідних посягань. А для того, щоб криміналізувати досягнення злочинного результату, що відбувся із застосуванням насильства, то на цю ознаку слід прямо вказати у диспозиціях відповідних частин статей як на кваліфікуючу.

Висновки. В цілому, дослідивши поняття насильства як ознаки складів злочинів, передбаченої КК України, можна констатувати, що законодавець, порушуючи правила законодавчої техніки, вкладає у нього неоднаковий зміст у різні склади злочинів. Крім того, у диспозиціях певних статей, поряд з ним містяться поняття, ступінь суспільної небезпеки яких є меншим, і таким чином фони фактично прирівнюються. Також, проявляється непослідовність, коли для позначення наслідків насильства, використовується юридична конструкція «насильство, небезпечне для життя чи здоров'я» та «насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я», адже спершу законодавець диференціює кримінальну відповідальність за поняття, які у них включаються, а потім ставить їх на одну вагу. Очевидно, що все це слугує підставою для неоднозначного тлумачення поняття насильство як у теорії кримінального права, так і правозастосовній практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брич Л.П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак / Л.П. Брич // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична.- Львів, 2009. - № 48. - С.34-43.
2. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар [за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. - К.: «Ін-юре», 2006. - 1184 с.
3. Мальцева С.Н. Насильственные преступления: сравнительно-правовой анализ по УК РФ и УК государств СНГ: Дис...к.ю.н. - Рязань, 2005. - 276 с.
4. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В.О. Навроцький. - К.: Атіка, 2001. - 272 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка.] - К., - „ФОРУМ”, 2005. - 584 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. - К.: «Юридична думка», 2010. - 1216 с.
7. Панчак О. Відкриті переліки, що містяться в законі про кримінальну відповідальність, та їх тлумачення / О. Панчак // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні. [Мат-ли XVI регіональної науково-практичної конференції]. - Львів, 2010. - 424 с.
8. Подгайный А.М. Уголовно-правовая характеристика преступного насилля: теория и практика: Дис...к.ю.н. - М., 2007. - 228 с.
9. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень // Затверджені Міністерством охорони здоров'я України від 17. 01. 95 р. - № 6. Зареєстровані в Міністерстві юстиції України 26. 07. 95 р. - № 255/791.
10. Токарчук Р.Е. Етапи розвитку уголовно-правового поняття насилля / Р.Е. Токарчук // Уголовное право. - 2008. - № 3. - С.38- 43.
11. Шарапов Р.Д. Насилие в уголовном праве (понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения): Дис...д.ю.н. - Екатеринбург, 2006. - 418 с.